

VEFATININ 75.YILINDA
ULUSLARARASI

MEHMET AKİF ERSOY

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ
12-13 MART 2011

HAZIRLAYAN
VAHDETTİN IŞIK

Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
No.21

Vefatının 75.Yılında
ULUSLARARASI MEHMET AKİF ERSOY SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI

12-13 Mart 2011

Hazırlayan
Vahdettin Işık

Yayın Koordinatörü
Av. Ömer Arısoy
Mustafa Aydın

Mehmet Akif Fotoğrafı
M. Ruyan Soydan

Organizasyon - Grafik - Tasarım
www.firstclasstourism.net

Baskı
www.stepajans.com.tr

ISBN
978-605-88179-2-0

Yayınlayan
Zeytinburnu Belediyesi
Kazlıçeşme Mh. Albay Cd. 165, Zeytinburnu-İSTANBUL
0212 143 11 11
www.zeytinburnu.bel.tr

2000 adet basılmıştır.
Kasım 2011 İstanbul

Yazıların sorumluluğu sahiplerine aittir.
Kitaptaki yazı ve görsel malzemelerin yayın hakkı
Zeytinburnu Belediyesi ve Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsüne aittir.
Yazılı izin olmadan kısmen veya tamamen çoğaltılamaz.

SIRAT-I MÜSTAKİM VE SEBİLÜRREŞAD SERMUHARRİRİ AKİF

Suat MERTOĞLU *

Özet

"Safahat Şairi", "İstiklal Marşı Şairi", "İslam / Kur'an Şairi" gibi ünvanlarla anılan Akif'in şair kimliği yanında idealistliği, fikir cephesi, dava ve cemiyet adamlığı yönleri de bulunmaktadır. O şiiri bizatihi amaç değil, davasına hizmet için bir vasıta olarak görmüştür ve şiirleri de esasen duyguları kadar düşüncelerinin yansımasıdır. Akif'in dava ve fikir adamlığı cephesi en iyi şekilde 1908-1925 yılları arasında sermuharrirliğini yaptığı ve şiirlerini de ilk olarak neşrettiği Sırat-ı Müstakim / Sebülürreşad mecmuasındaki faaliyetleri incelenerek aydınlatılabilir. Bu mecmua "İslam Modernizmi" üst başlığı altında toplanması mümkün arayışların Osmanlı bağlamında en güçlü şekilde temsil edildiği ve döneminde en etkili olan entelektüel zeminlerinden biridir.

Akif Sırat-ı Müstakim / Sebülürreşad'da manzum eserlerinin yanı sıra dinî-edebî makalelerini, Arapça ve Fransızca'dan yaptığı tercümelerini, çeşitli camilerde verdiği vaazların yazıya geçirilmiş hallerini -ki bunların toplamı onu mecmuaya en fazla yazı veren kimse konumuna getirir- yayınlamıştır. Bu itibarla o sermuharriri olduğu ve yazı heyetinin oluşmasında da kilit rol oynadığı bu mecmuanın "her şeyi idi" denilebilir. Onun adının dergiyle özdeşleşmesi ve Tefvik Fikret'in kendisine "Molla Sırat" diye hitap etmesi boşuna değildir. Mecmua Akif'in hayatında öylesine önemli bir dönemeci ifade eder ki onun hayatını kabaca mecmua öncesi, mecmua dönemi ve mecmua sonrası şeklinde üç kısma ayırmak mümkündür.

Akif'in kişisel kaderiyle mecmuanın kaderi çoğu zaman kesişmiştir. Akif ilkeli ve tavizsiz duruşu sebebiyle belli bir tarihten sonra İttihatçılarla görüş ayrılığına düşüp Dârülfünûn'daki görevinden ayrılınca, mecmua da bir süre sonra aynı sebeple kapatılmış; Akif millî mücadeleye katılınca mecmua da Kayseri ve Ankara'da bu mücadelenin sesi olmuş ve nihayet mecmua 1925'te Takrir-i Sükûn kanunuyla susturulunca Akif de toplumsal konularda konuşmama kararı alarak Mısır'a gitmiştir.

* Dr. Suat MERTOĞLU - 1966 yılında İstanbul'da doğan Mehmet Suat Mertoğlu, 1989 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. "Alman Dilindeki Akademik Kur'an Çalışmaları" üzerine hazırladığı yüksek lisans tezini 1992 yılında, "Osmanlı'da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırat-ı Müstakim/ Sebilürreşad Dergisi Örneği: 1908-1914)" başlıklı doktora tezini ise 2001 yılında tamamladı. Ayrıca Almanya'da şarkiyat ve tarih öğrenimi gördüğü Mainz Üniversitesinde hadis literatürü üzerine hazırladığı tezle 1999 yılında yüksek lisans derecesi aldı. "Ahmed Muhiddin", "Modern Türklükte Kültür Hareketi" (inceleme ve tercüme, 2004) ve "Sırat-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin" (2008) adlı çalışmalarının yanı sıra İslâm Ansiklopedisinde (DİA) çıkmış maddeleri, çeşitli dergilerde yayınlanmış tercüme ve araştırmaları bulunmaktadır. Halen Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) araştırmacı olarak görev yapmakta olup Klasik Yayınları için de "Arap Gözüyle Osmanlı", "Balkan Gözüyle Osmanlı" ve "Hatıralarla Yakın Tarih" dizilerinin editörlüğünü yürütmektedir.

SIRAT-I MÜSTAKİM VE SEBİLÜRREŞAD SERMUHARRİRİ AKİF

Ahmed Akif Ersoy öncelikle şair sıfatı ile akıllara gelen bir isimdir. Adı yaygın olarak “Safahât Şairi”, “İstiklal Marşı Şairi”, “İslam/Kur’an Şairi” gibi unvanlarla anılır. Bu nitelermelerin şüphesiz haklı nedenleri vardır. Ancak onun şair kimliği yanında idealistliği, fikir adamlığı, dava ve cemiyet adamlığı yönleri de bulunmaktadır. Hatta onun hayatının önemli bir kısmında şiiri bizatihi bir amaç değil, davasına hizmet için vasıta olarak gördüğü bilinmektedir. Aynı nedenle olsa gerektir ki Türkçeye ve aruza hâkimiyeti herkes tarafından takdir edilen ve şair duyarlılığına sahip olduğunda hiç kuşku bulunmayan Âkif’in şiirleri sanatsal değerinden ziyade siyasî-fikrî arka planı ve kültürel çağrışımları itibariyle tartışmalara konu edilmektedir.

Akif’in dava ve fikir adamlığı cephesinin aydınlatılması ancak Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş döneminin en etkili entelektüel zeminlerinden Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad dergisinin incelenmesiyle mümkün olabilir. Zira Âkif şiirlerinin büyük kısmı da dâhil olmak üzere eserlerinin neredeyse tamamını sermuharrirliğini yürüttüğü bu dergide yayınlamıştır.

Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad Dergisi

Akif’in sermuharriri olduğu ve yayın hayatına 1908 yılında “Sırat-ı Müstakim” adıyla başlayan, 1912-1925 arasında “Sebilürreşad” adıyla devam eden dergi hakkında kısa bilgi vermenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

Sırat-ı Müstakim II. Abdülhamid'in 1878'de askıya aldığı Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymayı taahhüt ettiği ve tarihe "10 Temmuz İnkılabı" olarak geçen II. Meşrutiyet'in ilanından bir gün sonra, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908'de Ebülülâ Zeynelâbidin (Mardin, 1881-1957) ve Serezli Hafız Eşref Edib (Fergan, 1883-1971) tarafından kuruldu ve ilk sayısı 30 Receb 1326/14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908 Perşembe günü yayınlandı. Tamamı 7 cilt ve 182 sayı olan derginin bu döneminin son sayısı 11 Rebiülevvel 1330/16 Şubat 1327/29 Şubat 1912 Perşembe günü yayınlandı. 182. sayının yayınlanmasından sonra derginin iki ortağı birbirinden ayrıldı ve Eşref Edib, muhtevası zenginleştirdiği dergiyi, ilk sayısını 24 Şubat 1327/8 Mart 1912'de yayınladığı Sebilürreşad ile sürdürdü. Yayın hayatına 1-183 sayı numaraları ile başlayan Sebilürreşad'da 235. sayıya kadar Sırat-ı Müstakim'den devam eden ve Sebilürreşad'da başlatılan sayı numaraları bir arada verilerek devamlılık gösterildi, 236. sayıdan itibaren sadece Sırat-ı Müstakim'in devamı olan rakamlar muhafaza edildi. 5 Mart 1925 tarihli 641. sayısından sonra Takrîr-i Sükûn Kanunu ile kapatılan Sebilürreşad Eşref Edib tarafından 1948-1966 arasında 362 sayı olarak Latin harfleriyle yeniden yayınlandı.

Yazı Heyeti

Derginin Sırat-ı Müstakim döneminde sermuharriri Mehmed Akif ve müessisleri Ebülülâ Zeynelâbidin (Mardin) ve Eşref Edib (Fergan) dışında sürekli yazıları bulunan bazı isimler şunlardır: Manastırlı İsmail Hakkı, Bereketzade İsmail Hakkı, Tahirü'l-Mevlevî (Olgun), Ferid (Kam), Babanzade Ahmed Naim, Mehmed Şemseddin (Günaltay), Musa Kazım, Mehmed Fahreddin, Bursalı Mehmed Tahir, Midhat Cemal (Kuntay), Ispartalı Hakkı, Çerkeşseyhizade Halil Halid, Mardinîzade Mehmed Arif, Şerefeddin (Yaltkaya), İbrahim Alaeddin (Gövsâ), Ahmed Hamdi (Akseki). Sebilürreşad döneminde bu isimlere ilave olarak dergide yazıları çıkan bazı önemli isimler ise şunlardır: Said Halim Paşa, İzmirli İsmail Hakkı, Süleyman Muhammed Tefvik, Ömer Rıza (Doğrul), Elmalılı Hamdi (Yazır), Abdüllatif Nevzad (Ayas), Mustafa Sabri.

Dergi İslam dünyasının geneli ile olduğu kadar Türk dünyasının meseleleri ile de yakından alakalıdır. Bu alakanın gereği ve sonucu olarak özellikle ilk yıllarda Türk dünyasından çok sayıda kalem erbabına sütunlarını açmıştır. Bunlar arasında Sibiryalı Abdürreşid İbrahim, Kazanlı Halim Sabit (Şibay), Akçuraoğlu Yusuf ve Ayaz İshakî, Bakülü Ahmed Agayef (Ağaoğlu), Troyskili Ahmed Taceddin, Buharalı Nuralizade Gıyaseddin Hüsnü ve Kırımlı Yakub Kemal sayılabilir.

Yazı Türleri ve Bölümler

Dergide telif yazıların yanı sıra Farsça ve Fransızcanın dışında çoğunluğu Arapçadan olmak üzere İslam dünyasının önemli ilim ve fikir adamlarından tercüme edilerek yayınlanan çok sayıda yazı da bulunmaktadır. Kendilerinden tercüme yapılan önemli yazarların başında Muhammed Abduh, Ferid Vecdi, Abdülaziz Çâvîş, Reşid Rıza, Salih Şerif et-Tunusî ve Şibli en-Numânî gibi isimler gelmektedir.

Dergide nesir tarzı yazıların dışında başta Mehmed Âkif'in daha sonra Safahât'ına alacağı kimi şiirlerin ilk neşirleri olmak üzere çok sayıda şiire de yer verilmiştir. Dergide önemli bir yere sahip olan bir diğer tür ise mektuplardır. İslâm dünyasının çeşitli yerlerinden gönderilen bu mektuplar, sahiplerinin görüşleri ile birlikte kendi bölgelerindeki bazı gelişmeleri dergi okuyucuları ile paylaşırken, dergi idaresinden yerine getirilmesi istenen bazı talepleri de dile getirir. Bu mektuplar derginin ilişkiler ağını ve ulaştığı yerleri göstermesi kadar İslâm dünyasının siyasî, ictimâî ve fikrî durumunu yansıtmaya açısından da son derece önemli metinlerdir.

Dergide çeşitli sütun başlıklarına yer verilmiş olup bunlardan bazıları şunlardır: Tefsir-i Şerif, Hadis-i Şerif, Fıkıh ve Fetâvâ, Felsefe, Edebiyat, İctimâiyât, Siyasiyât, Tarih, Terâcim-i Ahvâl, Hukuk, Hutbe, Mübahasat, Âlem-i İslâm, Şûûn, Matbuat, Mekâtib. İstanbul'dan, Osmanlı merkez ve taşra vilayetlerinden, dünyadan diğer taraflarından ve bilhassa İslâm dünyasından güncel haberler "Şûûn" sütununda, kimi zaman yorumlar eşliğinde verilirken, İslâm dünyasındaki yayın organları başta olmak üzere basından iktibaslar "Matbuât" sütununda verilmiştir.

Fikriyatı

Dergi, İslâm'ı, aklın esas alınması, bilim ve terakki gibi kimi modern değerlerle eklektik tarzda uzlaştırma, bu dinin sözkonusu değerlerle birarada bulunamayacağına yönelik eleştirileri göğüsleme çabası içinde olan modern, yer yer modernist İslam anlayışını temsil eden en önemli yayın organlarının başında gelir. Derginin siyasî ve fikrî duruşu kısaca şöyle tasvir edilebilir:

Siyasî açıdan istibdad adı verilen keyfi mutlakiyet tarzı yönetim biçimine karşı meşveret, şûrâ, icma, ehl-i hall ve akd gibi geleneksel İslamî kavram örgüsüyle tahkim ve takdim edilen meşrutiyet, modern anlamda parlamenter rejim savunulur. Bunun neticesi halife-sultanın yetkilerine karşı Kanun-i Esasî'yi, ümmetin (yani Müslüman'ı ve gayrimüslimi'yle Osmanlı halkının) iradesini ve bu halkın temsilciler göndererek oluşturduğu Meclis'in belirleyiciliğini önceleyen bir yönetim anlayışını savunmaktadır. Di-

ğer taraftan Batılı devletlerin nüfuzu altına giren Osmanlı Devleti'nin ve İslam dünyasının durumu göz önünde bulundurularak Osmanlı vatandaşları arasında siyasî birlik (ittihad, İttihad-i Osmanî) ve eşitlik (müsavvat), dünya Müslümanları arasında ise dinî-kültürel birlik (ittihad, vahdet, İttihad-ı İslam, tevhid-i mezahib), kardeşlik (uhuvvet) ve dayanışmaya vurgu yapılır. Ayrıca tefrika ve kavmiyet kavramları etrafında bu birliğe mani olan parçalanmalar eleştirilir.

Derginin özellikle ilk yıllarda, İslam dünyasının geneline olan ilgisinin dışında Türk dünyasına özel bir yakınlığı sözkonusudur. Yazar kadrosu içinde Türk dünyasından yukarıda bir kısmına işaret edilen isimlerin bulunmasının yanı sıra bu bölgelerle ilgili olarak dergide çok sayıda yazı, haber ve yorum bulunması bu alanın göstergesidir. Nitekim Sırat-ı Müstakim döneminde İstanbul dışında yayınlanıp kendisine en fazla atıf yapılan/kendisinden en fazla iktibas yapılan yayın organının İsmail Gaspıralı'nın Kırım-Bahçesaray'da çıkardığı Tercüman gazetesi olması tesadüf değildir. Bu çerçevede Türk kavimlerini araştırma ve lisan birliği oluşturma amacıyla 25 K. Evvel 1908'de kurulan Türk Derneği'nin kuruluş haberi ilk defa dergide yayınlanır ve Sırat-ı Müstakim'in, derneğin vasıta-i neşr-i efkârı olarak kabul edildiği bildirilir.² Derginin ilk döneminin bu şekilde Türk dünyasının meseleleri ve Türk birliği konusunda hassasiyet göstermesi bazı araştırmacılar tarafından onun İslamcı-Türkçü çizgiye yerleştirilmesine neden olmuştur.³

Dergi Osmanlı birliğini muhafaza anlamında Osmanlılık idealinin henüz önemini tamamen yitirmediği, Batıcılık karşısında dinî ve milliyetçi hassasiyetlerin birarada yürüdüğü, geçişkenliğe sahip olduğu ve tam anlamıyla birbirinden ayırmadığı II. Meşrutiyet'in erken döneminde yayın hayatına girmiştir. Dergideki fikrî tartışma ve polemiklerin büyük ölçüde Abdullah Cevdet'in çıkardığı İctihad mecmuası olmak üzere Batıcı akıma yönelik olması da fikrî ayrışmaların ancak kısmen netleştiğini göstermektedir.

Milliyetçilik ve modern din yorumlarının keyfiyeti ve istikameti gibi konulardaki ayrışma ancak Balkan Savaşından sonra su yüzüne çıkmaya başlayacak ve dergi yazarlarından Halim Sabit, Mehmed Şemseddin, Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef gibi isimlerin Türk Yurdu ve İslam Mecmuası gibi Türkçü yönü daha ağır basan mecmuaları çıkarmalarıyla tamamlana-

1 bk. M. Suat Mertoğlu, Sırat-ı Müstakim Mecmuası. Açıklamalı Fihrist ve Dizin, İstanbul 2008, s. 16.

2 "Türk Derneği", Sırat-ı Müstakim, I/20 (29 K. Evvel 1324), s. 318.

3 bk. Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İst. 1985, c. 1, s. 126.

caktır. Dolayısıyla derginin Sırat-ı Müstakim döneminin İslam modernizmi akımının temsilcisi olarak görülmesi doğru olmakla birlikte onun siyasi boyutuyla İslamcılık ideolojisinin temsilcisi olması, ancak bu tarihlerden sonrası ve Sebilürreşad dönemi için geçerli bir tespit olacaktır. Özellikle Babanzade Ahmed Naim'in ırkçılık eleştirisine dair meşhur yazısı⁴ ile Said Halim Paşa'nın "İslamlaşmak" yazısı⁵ başta olmak üzere diğer yazıları derginin İslamcılık akımının en önemli yayın organı olarak tanınmasını sağlamıştır. Bu algıda Dârülfünûn Edebiyat Şubesi mezunlarından olup Mehmed Akif ve Ziya Gökalp başta olmak üzere dönemin ileri gelen düşünürlerini yakından tanıyan Ahmed Muhiddin'in rolü olduğu düşünülebilir. O, Türk düşünce hayatının Tanzimat sonrasındaki serüvenini anlattığı ve 1921 yılında Almanya'da Leipzig Üniversitesi'ne doktora tezi olarak sunduğu çalışmasında "Reformasyon" adını verdiği bu akımın Said Halim Paşa'yı liderleri olarak gördüğünü aktardıktan sonra onun İslamlaşmak risâlesini söz konusu akımın program metni, yani bir tür manifestosu olarak nitelendirmektedir.⁶

Fikrî açıdan dergide İslam'ı modern tarzda yorumlamayı esas alan, bu anlamda yerleşik din tasavvuruna ve halk müslümanlığına yönelik eleştirel bir yaklaşımın benimsenmesi sözkonusudur. Yerleşik İslam anlayışı ile bağlantılı görülen taklit ve bidatla mücadele çağrısı yapılırken, yeni yorumların önünü açacak ictihada, akla ve tefekküre vurgu yapılır. İslâm'ın modern bilimsel gelişmelerin (ulûm ve fûnûn) kabulüne, en genel ifade ile medeniyete mani olmadığı (İslâm mâni-i terakki değildir) savunulur. Eklektik tarzın sonucu olarak bir ölçüde gelenek mâniasından kurtulma ve modern unsurların alınmasını kolaylaştıracak bir formül/çıkış olarak İslam'ın safiyetinin bozulmadığı ilk dönemine, kaynaklara dönüşün gerekliliği dile getirilir. Müslümanların içinde buldukları siyasi, iktisadi ve ictimai olumsuzluklar, geri kalmışlık problemi, dinin yanlış anlaşılmasına ve tatbik edilmesine bağlanır. Bunun sonucu olarak Müslümanları pasifize eden, ümitsizliğe (ye's) ve tembelliğe (atalet) sevk eden kader, tevekkül, sabır ve zühd gibi dini-ahlakî kavramlar konusundaki yanlış anlayışlar tashih

4 "İslam'da Davâ-yı Kavmiyet", Sebilürreşad, XII/293 (10 Nisan 1330), s. 114-128.

5 "İslamlaşmak", Sebilürreşad, XV/378-381 (15 T. Sâni-5 T. Sâni [K. Evvel] 1334).

6 Ahmed Muhiddin, Modern Türklükte Kültür Hareketi, trc. Suat Mertoğlu, İstanbul 2004, s. 129-130. Derginin Osmanlı dönemi ile Latin harfli döneminin İslamcılık bağlamında mukayesesi Almanya'da hazırlanan bir doktora tezine konu olmuştur: Esther Debus, Sebilürreşad Eine vergleichende Untersuchung zur islamischen Opposition der vor- und nachkemalistischen Ära, Frankfurt am Main 1991. Türkçesi: Sebilürreşad: Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemindeki İslamcı Muhalefete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma, trc. Atilla Dirim, İstanbul 2009.

edilmeli, onları seferber edecek, çalışmaya (sa'y ü amel), düşmana karşı hazırlık yapmaya (i'dad-ı kuvvet) yönlendirecek aktivist bir ahlak anlayışı ön plana çıkarılmalıdır.

İslam dünyasının mevcut problemlerinin çözüm yolunun eğitimden (terbiye) geçtiğini kabul eden dergi ekibi bu konuya özel önem vermiştir. Modern bilimlerin (fen-fünûn) ve yabancı dil tahsilinin önemi, medreselerin ıslahı, eğitimin nazarî yönünün yanı sıra pratik yönüne de ağırlık verilmesi, yaygın eğitim reformunun aracı olarak dilin sadeleştirilmesi konularında çok sayıda yazı kaleme alınır. Eğitimin yaygınlaştırılması çerçevesinde kadının durumuna da değinen bu yazılarda biyolojik ve psikolojik yapısı dikkate alınarak kadının aile ve çocuk terbiyesindeki rolü bağlamında temel eğitimi almak suretiyle daha iyi bir donanıma sahip olması, dinî-hakikî hak ve hürriyetlerini elde etmesi savunulur. Bununla birlikte batılı manada bir hürriyet anlayışı ile Feminizm'e yönelik eleştiriler dile getirilir.

İstibdadı karşı meşrutî yönetimi savunan dergi ilk yıllarda İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ni desteklemiş, Balkan Savaşları sonrasında yaşanan siyasî ve fikrî gelişmelere paralel olarak İttihatçılarla arasındaki mesafe giderek açılmaya başlamıştır. Başta Akif olmak üzere dergi yönetimi savaş yıllarında açıktan muhalefet yapmayı benimsememekle birlikte İttihatçı yönetimle uzlaşmayı da reddettiğinden 1916'da yasaklanmış ve ancak Sultan Vahdettin'in tahta geçmesiyle tekrar yayın hayatına dönebilmiştir. Savaş sonrası işgale karşı tavrı alan⁷ ve o gün icmâ-ı ümmet'in Anadolu'da tecelli ettiğini ilan ederek⁸ Milli Mücadele'nin en önemli destekçileri arasında yer alan dergi zafer sonrası bir nevi hayal kırıklığı ile İstanbul'a geri dönmüş, sansür baskısının da etkisiyle olsa gerek, müteakip gelişmeler karşısındaki tavrını çok net ortaya koyamamıştır. Nihayet 1925 yılında devlet ve toplum hayatındaki köklü değişikliklere uyum sağlayamayacağı düşünüldüğünden diğer birçok basın organıyla birlikte yasaklanmıştır.

Akif'in Dergi ile Münasebeti

Akif'in biyografisini Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad dergisini dikkate almaksızın yazmak ne kadar zorsa, Akif olmaksızın bu derginin tarihini yazmak da o derece zordur. Çünkü Akif ve dergi birbirinden ayrı düşünülemez kadar bütünleşmiştir.

7 Dergide sulh muahedesi şu başlık altında eleştirilir: "İslam'a Büyük Müjde: O zalim Sulh Muahedesi Allah'ın İnayetiyle Şark Tarafından Yırtıldı", Sebilürreşad, XVIII/465 (3 K. Evvel), s. 265.

8 "Bugün İcmâ-ı Ümmet Anadolu'dadır", Sebilürreşad, XVIII/466 (13 K. Evvel 1336), s. 277-278.

Dergi yayın hayatına başlamadan önce Akif, Orman ve Maâdîn Nezaretî'ne bağlı Umûr-ı Baytâriyye Dairesi'nde görevli bir memurdur. Mesai çıkışı Direklerarası'ndaki İsmail Ağa'nın kahvehanesinde yakın dostlarıyla buluşur ve onlara yazdığı şiirleri okuyarak edebî sohbetlerde bulunurdu. Kişisel olarak münzevî bir yapıda olan Akif'i tanıyanlar büyük ölçüde bu yakın çevresi ile sınırlı idi. Derginin yayın hayatına girmesiyle birlikte ise Akif Osmanlı coğrafyasında olduğu kadar İslam dünyasının uzak bölgelerinde de adını duyurmaya başlamıştır. Böylece bu dergi, sınırlı bir muhitte yaşayan Akif'in sadece geniş çevrelerce tanınmasına aracılık etmekle kalmamış, kendi halinde hayat süren bir kişiliğin yaşadığı dönemin siyasi ve ictimai meseleleriyle aktif olarak meşgul bir dava ve fikir adamına dönüşeceği zemini de teşkil etmiştir. Diğer bir ifadeyle derginin Akif'in bireyselliğini aşan ve ona siyasi-ideolojik, aynı zamanda toplumsal kimlik kazandıran bir platform olması söz konusudur. Derginin çıkışı Akif'in hayatında öylesine önemli bir dönemeci ifade eder ki onun hayatını kabaca dergi öncesi, dergi dönemi ve sonrası şeklinde üç kısma ayırmak mümkündür.

Sirat-ı Müstakim / Sebilürreşad'la birlikte Akif'in şiir anlayışında bir müddettir yaşadığı dönüşüm⁹ görünür hale gelmiştir. Akif'in kendisi şiirini "hayatî, ictimai mevzulara tahsis" ettiği bir dönemden söz eder ki bu dönem onun dergideki sermuharrirliği dönemidir. Daha önce şiiri ferdi arayışlarının yönlendirmesi ve belki sanat endişesi ile yürüten Akif dergi ile birlikte şiirini davasının, ideallerinin hizmetine vermeyi tercih etmiştir. Onun bu tercihi derginin son zamanlarına kadar devam etmiş ve derginin kapatılacağı Mart 1925'ten kısa süre önce yazacağı Gece, Hicran ve Secde gibi şiirleriyle âdeta tekrar kendi iç dünyasına yönelmiş, ferdi ve mistik temalar şiirinde yeniden ağırlık kazanmıştır.¹⁰

Buraya kadar söylenenler derginin Akif'in yaşamı ve şiir anlayışı üzerindeki tesiriyle alakalıdır. Peki, Akif'in dergi için anlamı ve dergi üzerindeki etkisi hakkında neler söylenebilir? Akif her şeyden önce derginin yazı kadrosunun oluşmasında merkezî konumdaki isimdir. Dergiyi çıkaran ekip büyük ölçüde aynı arkadaş ve tanıdık çevresine mensup, modern eğitim almış hoca ve bürokratlarla ilmiye sınıfı mensuplarından oluşur. Derginin başlangıçtaki

9 Akif 1908 öncesinde yazıp Safahât'ın Birinci Kitabı'na aldığı bazı şiirlerinde fakirlik ve hastalık gibi ictimai problemleri konu edindiğinden bu dönüşümün dergi öncesinde başladığı kesindir. Ancak bu eserlerin kamuoyuna mal olması da yine dergi sayesinde olması sebebiyle Akif'teki dönüşümün ivme kazandığı ve görünür hale geldiği söylenebilir.

10 1925 başında kendisine Gece adlı şiirini okuduğu Çantay, "Üstad, siz galiba vadiyi değiştiriyorsunuz" dediğinde Akif "Hayır azizim, benim asıl vadem budur. Şimdiye kadar ne yazdıysam cemiyete hizmet için yazdım" cevabını vermiştir, bk. Hasan Basri Çantay, Âkifname, İstanbul 1966, s. 25.

iki sahibi, Ebülülâ ve Eşref Edib, Akif'in Direkleriarası'ndaki kahvehanede yaptığı sohbetlerinin müdavimlerindedir. Bu ikisi Hukuk Mektebi'nde Manastırlı İsmail Hakkı ve Musa Kazım'a talebelik etmiş iki arkadaştır. Mardinîzade Mehmed Ârif, Ebülülâ'nın ağabeyi, Haydar Efendi'nin ders notlarını dergide yayınlayan Hacı Adil (Arda) ise eniştesidir. Dergiye sürekli yazı veren isimlerin önemli bir kısmı, örneğin Babanzade Ahmed Naim, Ferid (Kam), Mehmed Fahreddin, Ispartalı Hakkı, Midhat Cemal, Halim Sabit, Tahirü'l-Mevlevî, Ahmed Hamdi (Akseki), Akif'in dostu ya da talebesidir.

Yazı kadrosunun teşekkülü dışında Akif'in dergi adının belirlenmesi ve maddî kaynaklarının temini konusunda da katkıda bulunduğu bilinmektedir. 1912'de iki ortağın yolları ayrılıp derginin Eşref Edib'in imtiyaz sahipliğinde yoluna devam etmesi gündeme gelince dergiye yeni bir isim bulunması gerekmiştir. Daha evvel "Sebilürreşad" adlı bir mecmuanın imtiyaz hakkını almış olan derginin yazı kadrosundan Tahirü'l-Mevlevî, Akif'in ricasıyla imtiyaz hakkını Eşref Edib'e devretmiş ve dergi yoluna bu isimle devam etmiştir." Diğer yandan adı açıklanmamakla birlikte dergiye maddî yardımda bulunan bazı varlıklı insanlar bulunduğu bilinmektedir. Bu insanların başında Akif'in yakın dostu, Mısır'da kendisini misafir eden ve İstanbul'a son gelişinde ikamet edip son nefesini vereceği Mısır Apartmanı'nın sahibi Abbas Halim Paşa gelmektedir. Derginin ikinci yılında dağıtıldığı anlaşılan bir beyannamede dergiye maddî katkısı "ashâb-ı hamiyet ü takvadan dindar bir zat-ı muhterem" sözleri eşliğinde takdim edilen zatın da Abbas Halim Paşa olduğunu tahmin ediyoruz:

İki senedir Sırat-ı Müstakim ile neşriyât-ı müfidede bulunarak tesirât-ı hasenesini gördük ve bütün âlem-i İslâm'ın teveccühlerine mazhar olduk. Şimdi de burada ashâb-ı hamiyet ü takvadan dindar bir zat-ı muhterem Sırat-ı Müstakim'in faidesini tamim maksadıyla yüzlerce abonenin posta ücretiyle kağıt ve tab mesarifini temin eylemesinden nâşi (meccânen) irsâl imkânı hâsıl olduğundan 83. numerodan itibaren irsâlâta başlanmıştır.¹²

Bu türden katkıların yanı sıra Akif'in Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad'daki yazılarının, bilhassa şiirleri ve tercümelerinin derginin tanınıp yaygınlaşmasında büyük rolü olmuştur. Rusya'ya gönderilen dergi nüshalarından ve onların orada uyandırdığı müspet tesirlerden söz eden Eşref Edib, Akif'le oradaki yazarlar arasında "ruhî bir râbıta husûle" geldiğini söylemektedir. Bu sebeple İstanbul'a gelen Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura, İsmail

11 Tahirü'l-Mevlevî, Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri, İstanbul 1990, s. 38-39.

12 bk. Mertoğlu, a.g.e., s. 31-32.

Gaspirinski ve Ayaz İshakî gibi isimler doğru dergi idarehanesine gelerek Akif'le görüşürler. Akifi henüz Azerbaycan'da iken dergi vasıtasıyla tanıyan Ağaoğlu Ahmed ise Hüseyinzade Ali ile Bakü'de çıkardıkları gazetede Âkif'in Abduh'tan yaptığı tercümelemin bazı kısımlarını iktibas eder. Eşref Edib, Akif'in bu bağlamdaki rolünü "Sırat-ı Müstakim'in gerek Türkiye'de, gerek Âlem-i İslâm'da, büyük bir şöhret kazanmasına, hiç şüphe yok ki, Üstad'ın bu kıymetli yazıları, bu yüksek şiirler sebep olmuştur" sözleriyle ifade eder.¹³

Akif 1909-1925 arasında neredeyse bütün eserlerini bu dergide yayınlamıştır. Bu yazılar dergide kapladığı fiziki alan itibariyle de onu dergiye en fazla yazı veren kimse konumuna getirmektedir. Bu itibarla o sermuharriri olduğu ve yazı heyetinin oluşmasında kilit rol oynadığı, yazı katkılarıyla da ayakta durmasına omuz verdiği bu derginin "her şeyi idi" denilebilir. Bütün bu hususlar düşünüldüğünde onun adının dergi adıyla neden özdeşleştiği ve Tevfik Fikret'in kendisine neden "Molla Sırat" diye hitap ettiği daha iyi anlaşılır.

Netice itibariyle Akif ve derginin birbirinden ayrı düşünülmemeyecek kadar bütünleştiğini ve aynılaştığını söyleyebiliriz. Bu noktada belki akıllara Akif'in mi dergi üzerinde yoksa derginin mi onun üzerinde daha etkili olduğu sorusu gelebilir. Aynı soruyu soran ve bu soruya cevap vermenin zorluğunu dile getiren dergi yazı heyetinden (Abdüllatif) Nevzad Ayas karşılıklı tesirden söz etmenin daha doğru olacağı kanaatindedir.¹⁴

Akif'in Dergiye Fikir/Yazı Katkısı

Akif Safahât'ına giren şiirlerin büyük bir kısmının¹⁵ ilk hallerini Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad dergisinde yayınlamıştır. Bu açıdan dergi onun şiirlerinin incelenmesi için de vaz geçilmez bir kaynak konumundadır. Ancak o manzum eserlerinin yanında dinî-edebî makalelerini, tefsir yazılarını, Arapça ve Fransızca'dan yaptığı tercümelerini, çeşitli camilerde verdiği vazazların yazıya geçirilmiş hallerini de -ki bunların toplamı onu en fazla yazı veren kimse konumuna getirir-¹⁶ aynı dergide yayınlamıştır.

13 Eşref Edib, Mehmet Akif, İstanbul 1938, s. 7.

14 Eşref Edib, a.g.e., s. 542-543.

15 11240 mısradan oluşan Safahât'ın sadece 1920 mısraı, yani yaklaşık 1/6'sı dergide yayınlanmamıştır. Yayınlanmayan mısraların önemli kısmı da (1206 mısra) Âsım'ın bir bölümüdür, bk. Ertuğrul Düzdağ, Mehmed Âkif Ersoy, İstanbul 2004, s. 162.

16 Derginin ilk devresinde Akif 94'ü telif ve 122'si tercüme olmak üzere 216 yazı ile Sırat-ı Müstakim'e en fazla yazı veren kimsedir. En yakın takipçisi 116'sı telif ve 5'i tercüme olmak üzere toplam 121 yazısıyla Manastırlı İsmail Hakkı'dır, bk. Mertoğlu,

Akif'in dergiye en fazla yazı veren yazar konumuna gelmesinde telif yazılarının yanı sıra tercümelerinin büyük rolü vardır. Hatta derginin ilk dönemindeki yazılarının toplam sayısından söz ederken verdiğimiz rakamların da gösterdiği gibi Sırat-ı Müstakim döneminde onun tercüme yazılarının sayısı telif yazılarından fazladır. Bu durum hem Akif'in mütercimliği hem de tercüme ettiği eserlerden de kısaca söz etmeyi gerektirmektedir.

Şairliği, Türkçeyi ve aruzu kullanmadaki mahareti herkesçe teslim edilen Akif aynı zamanda kudretli ve velûd bir mütercimdir. 1908 öncesi Farsçadan yaptığı şiir tercümelerini yayınlayan Akif, 1908 sonrası ise çoğunluğu Arapça ve bir kısmı Fransızcadan olmak üzere modern İslam düşüncesine ait birçok nesir tercümesi yayınladı. Bu tercüme eserlerinin yanı sıra Akif'in onların ihtiva ettiği fikirlere yakınlığı açısından da önemlidir. Eşref Edib, Akif'in bu metinlerle münasebetini çarpıcı biçimde ortaya koyar:

“Üstadın tercüme ettiği eserler onun fikrine uygun olmak itibariyle onlara ehemmiyet-i mahsusa vererek tercüme etmiştir. Zaten fikrine uymayan eserleri ne tercüme eder, ne de okurdu. Bu itibarla tercüme ettiği eserleri de onun fikirleri demektir.”¹⁷

Akif yayınladığı tercümelerde oldukça başarılı olmuş, genelde hem muhteva açısından metne sadık kalmayı hem de tercüme kokusu taşımayan akıcılıkta telifi andıran eserler vermeyi başarmıştır. Bununla birlikte o, tercüme eserlerinde seçmeci davranarak kimi cümle ve paragrafları atlamak, yazının aslı tertibini değiştirerek yeni bir kompozisyon içinde sunmak, aynı tercümenin bir kısmını yeni bir tertiple ve farklı bir başlıkla tekrar yayınlamak gibi bazı tasarruflarda da bulunur.

Akif'in tercüme edilecek metin seçiminde İslam dünyasının dinî/ahlakî problemlerini ve siyasî/ictimai açmazlarını tahlil ederek çözümler sunan, yaşadıkları problemlerin üstesinden gelebilmeleri için müslümanlara aktivist bir dünya ve ahlak görüşünü kazandırmayı hedefleyen, Batılıların İslam'a ve müslümanlara yönelik tehdit ve saldırılarına cevaplar sunan, İslam'ı akıl, bilim ve ilerleme (terakkî) gibi modern değerlere önem veren bir din şeklinde sunan metinleri tercih ettiği görülür. Esas itibariyle modern İslamî yaklaşımların ana motiflerini oluşturan bu konular, Osmanlı bağlamındaki önceliklerine göre Akif'in ilgi alanında yerlerini aldığı söy-

a.g.e., s. 15. Derginin Sebilürreşad dönemi için benzer bir fihrist çalışmamız henüz sonuçlanmadığından bu döneme ait kesin bir rakam veremiyoruz. Ancak şu ana kadar yaptığımız ön incelemelerde derginin bu döneminde de Akif'in konumunun değişmeyeceğini tahmin ediyoruz.

¹⁷ Eşref Edib, a.g.e., s. 663.

lebilir.¹⁸

Sonuç Yerine

Mehmed Akif, adı sermuharriri olduğu Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad dergisi ile özdeşleşmiş bir şahsiyettir. Derginin yayınlandığı dönem ve bu dönem boyunca yürüttüğü faaliyetleri dikkate alınmadan Akif'in hayatı ve fikirleri tam olarak değerlendirilemeyeceği gibi, onun katkılarını düşünmeksizin derginin düşünce hayatımızdaki yerini belirlemek de eksik kalacaktır. Akif'in kişisel kaderiyle derginin kaderi çoğu zaman kesişmiştir. Sözgelimi Akif ilkeli ve tavizsiz duruşu sebebiyle belli bir tarihten sonra İttihatçılarla görüş ayrılığına düşüp Dârülfünûn'daki görevinden ayrılınca dergi de aynı sebeple kapatılmıştır. Akif, Millî Mücadele'ye katılma kararı alınca dergi de bu mücadelenin sesi olmuş ve nihayet Akif 1925'te kendisini Mısır'a sürgün kararı alarak toplumsal konularda sükût dönemini başlatınca dergi de Takrir-i Sükûn kanunuyla suskunluğa mahkum edilmiştir.

Akif ve derginin özdeşliğini göz ardı etmek yanıltıcı olacağı gibi, Sırat-ı Müstakim / Sebilürreşad dergisini dikkate almadan modern Türk düşüncesini tam anlamıyla yazmak da mümkün olmayacaktır. Dergi ele aldığı sorunlar ve bunlara yönelik çözüm teklifleri ile önemini ve güncelliğini hâlâ korumaktadır. Cumhuriyet tarihi boyunca, hatta günümüze kadar, dönem çalışmaları için bir referans kaynağı olmasının ötesinde çeşitli yazılarının sürekli Latin harfli neşirlerinin yapılmaya devam etmesi, bunun en önemli göstergelerinden biridir.

18 Akif'in mütercimliği ve Arapçadan yaptığı tercüme için şu çalışmamıza bk. "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmet Akif'in Arapça'dan Yaptığı Tercüme Üzerine Notlar", *Divân İlmî Araştırmalar*, sy. 7 (1999/2), s. 235-249.